

[DOI:10.26104/NTTIK.2023.64.82.051](https://doi.org/10.26104/NTTIK.2023.64.82.051)

Умбеталиев А.У.

ЭЛ АРАЛЫК СТАНДАРТТАРДЫН АЙЛАНА-ЧӨЙРӨНУ КОРГОО
БОЮНЧА УЛУТТУК МЫЙЗАМДАРДАГЫ РОЛУ

Умбеталиев А.У.

РОЛЬ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ В НАЦИОНАЛЬНОМ
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ ПО ОХРАНЕ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ

A. Umbetaliev

THE ROLE OF INTERNATIONAL STANDARDS IN NATIONAL
ENVIRONMENTAL LEGISLATION

УДК: 349.6:341+34:61 (504.06)

Улуттук экологиялык мыйзамдардагы эл аралык стандарттардын ролун изилдөө заманбап укуктук практиканын маанилүү аспекти болуп саналат. Бул чөйрөдөгү эл аралык стандарттар улуттук системалардын укуктук механизмдерин калыптандырууда жана өркүндөтүүдө, туруктуу өнүгүүнү жана айлана-чөйрөнү коргоону камсыз кылууда негизги ролду ойнойт. Бул макалада эл аралык нормалар менен улуттук мыйзамдардын өз ара аракеттенүүсүнүн негизги аспекти, анын ичинде эл аралык нормаларды киргизүү процесси, эл аралык соттордун жана трибуналдардын прецеденттеринин мааниси, ошондой эле экологиялык жөнгө салуу механизмдерин өркүндөтүү боюнча сунуштар чагылдырылган. Изилдөө ошондой эле эл аралык стандарттардын улуттук мыйзамдарга тийгизген таасирин жана айлана-чөйрөнү коргоо жаатындагы мамлекеттер менен эл аралык уюмдардын кызматташтыгын изилдейт. Бул маселелерди талдоо эл аралык экологиялык стандарттар улуттук укуктук системаларды кандайча түзөрүн жана аларга кандай таасир тийгизерин тереңирээк түшүнүүгө, ошондой эле бул чөйрөдөгү жөнгө салууну жакшыртуунун мүмкүн болгон жолдорун аныктоого мүмкүндүк берет.

Негизги сөздөр: эл аралык нормалар, улуттук мыйзамдар, айлана-чөйрөнү коргоо, эл аралык укуктук инкорпорациясы, эл аралык соттордун прецеденттери, экологияны жөнгө салуу, эл аралык стандарттар, мамлекеттер ортосундагы кызматташтык, туруктуу өнүгүү.

Исследование роли международных норм в национальном законодательстве по охране окружающей среды представляет собой важный аспект современной правовой практики. Международные нормы в этой области играют ключевую роль в формировании и совершенствовании правовых механизмов национальных систем, обеспечивая устойчивое развитие и защиту окружающей среды. В данной статье освещаются основные аспекты взаимодействия между международными нормами и национальным законодательством, включая процесс инкорпорации международных норм, значение прецедентов международных судов и трибуналов, а также рекомендации по совершенствованию механизмов регулирования охраны окружающей среды. В рамках исследования также рассматривается влияние международных стандартов на национальное законодательство и сотрудничество между государствами и международными организациями в области охраны окружающей среды. Анализ этих вопросов позволяет получить более глубокое понимание того, как международные нормы охраны окружающей среды формируют и влияют на национальные правовые системы, а также выявить возможные пути улучшения регулирования в этой области.

Ключевые слова: международные нормы, национальное

законодательство, охрана окружающей среды, инкорпорация международного права, прецеденты международных судов, регулирование окружающей среды, международные стандарты, сотрудничество государств, устойчивое развитие.

The study of the role of international standards in national environmental legislation is an important aspect of modern legal practice. International standards in this area play a key role in shaping and improving the legal mechanisms of national systems, ensuring sustainable development and environmental protection. This article highlights the main aspects of the interaction between international norms and national legislation, including the process of incorporation of international norms, the significance of precedents of international courts and tribunals, as well as recommendations for improving environmental regulation mechanisms. The study also examines the impact of international standards on national legislation and cooperation between states and international organizations in the field of environmental protection. Analyzing these issues allows us to gain a deeper understanding of how international environmental standards shape and influence national legal systems, as well as identify possible ways to improve regulation in this area.

Key words: international norms, national legislation, environmental protection, incorporation of international law, precedents of international courts, environmental regulation, international standards, cooperation between states, sustainable development.

Айлана-чөйрөнү коргоо боюнча улуттук мыйзамдарды калыптандыруу үчүн эл аралык нормалардын мааниси чоң. Алар экологиялык мыйзамдарды жана ченемдик-укуктук актыларды иштеп чыгуунун жана кабыл алуунун негизин түзөт. Эл аралык келишимдер, конвенциялар жана протоколдор жалпы таанылган стандарттарды жана принциптерди белгилейт, алар кийинчерээк улуттук мыйзамдарда чагылдырылат.

Стандарттарды гармонизациялоо да эл аралык нормалардын ролунун маанилүү аспекти болуп саналат. Алар ар турдуу елкелердун ортосунда курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча мамилелерди шайкеш келтирүүгө жардам берет, бул экологиялык жактан маанилүү аймактарга жана ресурстарга терс кайчылаш таасирлердин алдын алууга жардам берет.

Кошумчалай кетсек, эл аралык нормалар адатта катышуучу мамлекеттердин эмиссияларды азайтуу, биологиялык ар түрдүүлүктү коргоо, жаратылыш ресурстарын туруктуу пайдалануу жана айлана-чөйрөнү

коргоонун башка аспектилери боюнча милдеттенмелерин камтыйт. Улуттук мыйзамдар бул милдеттенмелерге ылайыкташтырылган жана аларды өзүнүн укуктук актыларына бириктирет.

Мындан тышкары, эл аралык нормалар улуттук экологиялык саясатты колдоонун маанилүү куралы катары кызмат кылат. Алар экологиялык абалды жакшыртууга жана дүйнөлүк коомчулуктун алдындагы милдеттенмелерди аткарууга багытталган стратегияларды жана чараларды иштеп чыгууга салым кошот.

Улуттук мыйзамдарга эл аралык нормалардын кабыл алынышы да айлана-чөйрөнү коргоо боюнча мамлекеттин укуктук системасын бекемдөөгө өбөлгө түзөт. Ал экологиялык мыйзамдарды бузгандыгы үчүн жоопкерчиликти белгилөө менен эрежелерди ачык-айкын жана ишенимдүү кылат.

Акырында, эл аралык экологиялык нормалар эл аралык кызматташууга жана мамлекеттердин ортосундагы тажрыйба алмашууга өбөлгө түзөт. Бул глобалдык экологиялык проблемаларды кыйла натыйжалуу жана комплекстүү чечүүгө мүмкүндүк берип, глобалдык деңгээлде туруктуу өнүгүүгө жетишүүгө өбөлгө түзөт.

Курчап турган чөйрөнү коргоо – адамдын ишинин жаратылыш чөйрөсүнө, анын ичинде атмосферага, суу ресурстарына, топуракка, тирүү организмдерге жана алардын биологиялык ар түрдүүлүгүнө тийгизген терс таасирин болтурбоо, азайтуу же жоюуга багытталган иш-чаралардын жана иш-аракеттердин жыйындысы. Курчап турган чөйрөнү коргоо туруктуу өнүгүүнү камсыз кылууга, экосистемаларды сактоого жана адамдын ден соолугун жана жыргалчылыгын камсыз кылууга багытталган.

Курчап турган чөйрөнү коргоонун негизги принциптерине төмөнкүлөр кирет:

1. Сактануу принциби: Бул принципке ылайык, зыяндуу таасиринин илимий жактан негизделген далилдери жок болгон учурда, айлана-чөйрөгө же адамдардын ден соолугуна потенциалдуу коркунучтарды болтурбоо үчүн чаралар көрүлүшү керек.

2. Экологиялык туруктуулуктун принциби: Бул принцип жаратылыш ресурстарын келечек муундар үчүн сактап калгыдай кылып пайдаланууну билдирет.

3. Интеграциянын принциби: Айлана-чөйрөнү коргоо адам ишинин ар кандай чөйрөлөрүндө, мисалы, экономика, социалдык чөйрө, өндүрүш ж.б.

4. Жоопкерчилик принциби: Бул принципке ылайык, мындай аракеттерди жасагандар же мындай аракеттерди болтурбоо үчүн зарыл чараларды көрбөгөндөр экологияга зыян келтиргендиги үчүн жоопкерчилик таргышат.

5. Кызматташуу принциби: Эл аралык кызматташуу жана тажрыйба алмашуу айлана-чөйрөнү коргоонун маанилүү аспектилери болуп саналат, анткени көптөгөн экологиялык көйгөйлөр глобалдык мүнөзгө

ээ жана аларды чечүү үчүн биргелешкен күч-аракеттерди талап кылат.

Бул принциптер улуттук жана эл аралык деңгээлдеги экологиялык саясатты жана мыйзамдарды иштеп чыгуу жана ишке ашыруу үчүн негиз болуп саналат. Алар адамдын муктаждыктары менен жаратылыш ресурстарын келечек муундар үчүн сактоонун ортосундагы тең салмактуулукту түзүүгө багытталган.

Айлана-чөйрөнү коргоону жөнгө салууда мамлекеттер жана эл аралык уюмдар маанилүү роль ойнойт. Алардын ролун кененирээк карап чыксак.

Мамлекеттин ролу:

1. Мыйзам чыгаруу жана колдонуу: Мамлекеттик органдар адамдын айлана-чөйрө менен өз ара аракеттенүүсүн жөнгө салуучу мыйзамдарды, ченемдик-укуктук актыларды жана жоболорду иштеп чыгат жана кабыл алат. Алар ошондой эле бул мыйзамдардын сакталышын көзөмөлдөө жана бузууларды токтотуу боюнча чараларды көрүү үчүн жооптуу.

2. Саясатты иштеп чыгуу жана ишке ашыруу: Мамлекеттер улуттук экологиялык стратегияларды жана программаларды иштеп чыгышат жана ишке ашырышат. Бул саясаттар булгоочу заттардын эмиссиясын азайтуу, биологиялык ар түрдүүлүктү коргоо, энергиянын натыйжалуулугун жогорулатуу ж.б. максаттарды камтышы мүмкүн.

3 Экономикалык ишмердүүлүккө көзөмөл: Мамлекет экономикалык ишмердүүлүккө, анын ичинде өнөр жай өндүрүшүнө, айыл чарбага, транспортко ж.б. тармактарга, алардын айлана-чөйрөнү коргоо принциптерине шайкеш келишине көзөмөлдүк кылат.

4. Билим берүү жана маалымат: Мамлекеттик бийлик органдары билим берүү өнөктүгүн жүргүзүп, калкка айлана-чөйрөнү коргоо, анын мааниси жана жаратылышты коргоого жарандардын катышуусунун жолдору жөнүндө маалымдайт.

Эл аралык уюмдардын ролу:

1. Эл аралык стандарттарды иштеп чыгуу: Бириккен Улуттар Уюму (БУУ), Бүткүл дүйнөлүк саламаттыкты сактоо уюму (ВОЗ), Жаратылышты коргоо боюнча эл аралык уюм (IUCN) жана башкалар сыяктуу эл аралык уюмдар айлана-чөйрөнү коргоо жаатында эл аралык стандарттарды жана макулдашууларды иштеп чыгышат.

2. Эл аралык кызматташтыкты координациялоо: Эл аралык уюмдар айлана-чөйрөнү коргоо, тажрыйба алмашуу жана алдыңкы технологияларды трансферттөө жаатында ар түрдүү өлкөлөрдүн аракеттерин координациялоого көмөктөшөт.

3 Мониторинг жана баалоо: Алар глобалдык жана аймактык деңгээлдеги айлана-чөйрөнүн абалына мониторинг жүргүзүп, чаралардын жана саясаттын натыйжалуулугун баалайт.

4. Каржылоо жана жардам: Эл аралык уюмдар айлана-чөйрөнү коргоо долбоорлорун ишке ашырууда

өлкөлөргө, өзгөчө өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдө финансылык колдоо жана техникалык жардам көрсөтөт.

Жалпысынан алганда, мамлекеттер жана эл аралык уюмдар биздин планетанын туруктуу өнүгүүсүн жана бакубаттуулугун камсыз кылуучу жаратылышты жөнгө салуунун жана коргоонун натыйжалуу системасын түзүү үчүн биргелешип иш алып барышат.

Эл аралык экологиялык нормалар – бул эл аралык деңгээлде адамдын жаратылыш чөйрөсү менен өз ара аракеттенүүсүн жөнгө салуучу стандарттарды жана принциптерди белгилеген укуктук жана укуктук эмес документтердин жыйындысы.

Бул чөйрөдөгү эл аралык нормалардын негизги категорияларынын айрымдары:

1. Көп тараптуу конвенциялар: Булар өлкөлөр тобу же катышуучу мамлекеттер тарабынан айлана-чөйрөнү коргоо боюнча бирдиктүү стандарттарды жана принциптерди белгилөө үчүн кабыл алынган эл аралык келишимдер. Мындай конвенциялардын мисалдары Климаттын өзгөрүшү боюнча Бириккен Улуттар Уюмунун Алкактык Конвенциясы (UNFCCC), Биологиялык ар түрдүүлүк боюнча Бириккен Улуттар Уюмунун Конвенциясы (CBD) жана Туруктуу органикалык булгоочу заттар боюнча Стокгольм Конвенциясы (ПОП).

2. Протоколдор жана Кошумча макулдашуулар: Бул конвенцияларды толуктаган жана иштеп чыгуучу, алардын жоболорун тактоочу жана кеңейтүүчү кошумча укуктук документтер. Мисалы, Климаттын өзгөрүшү боюнча БУУнун Алкактык Конвенциясынын Киото протоколу парник газдарынын эмиссиясын азайтуу боюнча конкреттүү милдеттенмелерди белгилейт.

3. Резолюциялар жана Декларациялар: БУУнун Башкы Ассамблеясы жана Жаратылышты коргоо боюнча эл аралык союз (IUCN) сыяктуу эл аралык уюмдар айлана-чөйрөнү коргоо боюнча жалпы принциптерди жана позицияларды билдирген резолюцияларды жана декларацияларды кабыл алышат. Бул документтер юридикалык жактан милдеттүү эмес болушу мүмкүн, бирок алар эл аралык саясатты жана дүйнөгө көз карашты калыптандырууда маанилүү роль ойнойт.

4. Көрсөтмөлөр жана сунуштар: Эл аралык уюмдар жаратылыш ресурстарын туруктуу пайдалануу, калдыктарды башкаруу, биологиялык ар түрдүүлүктү коргоо ж.б. сыяктуу айлана-чөйрөнү коргоонун ар кандай аспектилерин боюнча колдонмолорду жана сунуштарды иштеп чыгышат. Бул документтер милдеттүү түрдө эмес, бирок алар улуттук стратегияларды жана программаларды иштеп чыгуу.

5. Эл аралык келишимдер жана шериктештиктер: Эл аралык кызматташтыктын алкагында мамлекеттердин, эл аралык уюмдардын, бизнестин жана жарандык коомдун ортосунда экологиялык конкреттүү көйгөйлөрдү чечүү жана айлана-чөйрөнү коргоо жаатында бирдиктүү максаттарга жетүү үчүн ар кандай

келишимдер жана өнөктөштүк түзүлүшү мүмкүн.

Бул эл аралык нормалар курчап турган чөйрөнү коргоонун дүйнөлүк системасын калыптандырууда, мамлекеттердин кызматташтыгын камсыз кылууда жана глобалдуу экологиялык проблемаларды чечүүдө гармониялаштырылган ыкмаларды иштеп чыгууда маанилүү роль ойнойт.

Негизги эл аралык келишимдер жана макулдашуулар болуп төмөнкүлөр саналат:

1. БУУнун Климаттын өзгөрүшү боюнча алкактык конвенциясы (БУУНЧК): 1992-жылы кабыл алынган, ал климаттын өзгөрүшүнө каршы күрөшүү боюнча негизги эл аралык документ болуп саналат. Келишим бардык тараптар үчүн парник газдарынын эмиссиясын азайтуу боюнча бирдиктүү максаттарды жана принциптерди белгилейт.

2. Киото протоколу: 1997-жылы кабыл алынган жана 2005-жылы күчүнө кирген. Протокол өнүккөн өлкөлөр үчүн парник газдарынын эмиссиясын кыскартуу боюнча милдеттүү максаттарды белгилейт. Бул БУУнун Климаттын өзгөрүшү боюнча алкактык конвенциясына кошумча болуп саналат.

3. Париж келишими: 2015-жылы кабыл алынып, 2016-жылы күчүнө кирген. Бул парник газдарынын эмиссиясын азайтуу жана климаттын өзгөрүшүнө ыңгайлашууну колдоо аркылуу глобалдык жылуулукту азайтуу максатын көздөгөн глобалдык келишим.

4. БУУнун Биологиялык ар түрдүүлүк боюнча Конвенциясы (КБ): 1992-жылы кабыл алынган. Келишим биологиялык ар түрдүүлүктү сактоого, анын компоненттерин туруктуу пайдаланууга жана генетикалык ресурстарды колдонуудан келип чыккан пайданы тең бөлүшүүгө багытталган.

5. Туруктуу органикалык булгоочу заттар боюнча Стокгольм конвенциясы (ПОП): 2001-ж. кабыл алынган жана адамдын ден соолугуна жана айлана-чөйрөгө узак мөөнөттүү терс таасирин тийгизиши мүмкүн болгон коркунучтуу органикалык заттарды өндүрүүгө жана колдонууга тыюу салууга жана чектөөгө багытталган.

Эл аралык стандарттардын улуттук мыйзамдарга тийгизген таасири:

Эл аралык экологиялык стандарттар мамлекеттердин улуттук мыйзамдарына олуттуу таасирин тийгизет. Бул жерде бул пайда болгон жолдорунун кээ бирлери:

1. Улуттук мыйзамдарга киргизүү: Көптөгөн эл аралык келишимдер катышуучу мамлекеттерден өз милдеттенмелерин аткаруу үчүн улуттук деңгээлде чара көрүүнү талап кылат. Натыйжада, эл аралык нормалар тиешелүү мыйзамдарды жана ченемдик-укуктук актыларды кабыл алуу аркылуу улуттук мыйзамдарга түздөн-түз киргизилет.

2. Улуттук мыйзамдарды чечмелөө: Эл аралык стандарттар улуттук экологиялык мыйзамдарды чечмелөө үчүн негиз боло алат. Соттор жана мамлекеттик

органдар чечимдерди кабыл алууда жана талаштарды чечүүдө эл аралык стандарттарга кайрыла алышат.

3. Мыйзам чыгаруу демилгелерин стимулдаштыруу: Эл аралык келишимдер жаңы мыйзамдарды иштеп чыгууга же аракеттеги улуттук экологиялык мыйзамдарды эл аралык стандарттарга жооп берүү үчүн бекемдөөгө түрткү бериши мүмкүн.

4. Мониторинг жана отчеттуулук: Катышкан мамлекеттер эл аралык келишимдик милдеттенмелерди аткаргандыгы жөнүндө отчет берүүгө милдеттүү. Бул эл аралык стандарттардын сакталышын көзөмөлдөөгө өбөлгө түзөт жана тиешелүү улуттук мыйзамдарды иштеп чыгууга түрткү берет.

Ар кайсы өлкөлөрдүн мыйзамдарындагы негизги принциптер жана ченемдер:

1. Сактануу принциби: Көптөгөн өлкөлөр бул принципти айлана-чөйрөнү коргоо мыйзамдарына киргизет. Ага ылайык, зыяндуу таасирлердин илимий жактан негизделген далилдери жок болгон учурда айлана-чөйрөгө же адамдардын ден соолугуна мүмкүн болуучу коркунучтардын алдын алуу боюнча чаралар көрүлүшү керек.

2. Экологиялык туруктуулуктун принциби: Бул принцип жаратылыш ресурстарын келечек муундар үчүн сактоону камсыз кылгандай колдонууну билдирет. Көптөгөн өлкөлөр бул принципти туруктуу өнүгүү стратегияларына жана жаратылышты коргоо мыйзамдарына интеграциялоодо.

3. Жоопкерчилик принциби: Бул принцип экологиялык зыянын алдын алуу боюнча зарыл чараларды көргөн же көрбөгөн адамдар анын келтирилгендиги үчүн жоопкерчиликтүү экендигин билдирет. Көптөгөн өлкөлөрдүн айлана-чөйрөнү коргоо мыйзамдары жаратылышка келтирилген зыян үчүн жоопкерчиликти жана компенсацияны белгилөө механизмдерин камтыйт.

4. Интеграциянын принциби: Көптөгөн өлкөлөр экологиялык маселелерди экономикасынын жана коомдук турмушунун ар кандай секторлоруна интеграциялоого аракет кылышат. Мисалы, алар өнөр жай иш-аракеттеринен булганууну азайтуу же айыл чарбасындагы экологиялык зыяндуу тажрыйбаларды жок кылуу үчүн мыйзамдарды жана ченемдерди иштеп чыгышы мүмкүн.

5. Кызматташуу принциби: Көптөгөн эл аралык принциптер жана нормалар улуттук мыйзамдарда экологиялык маселелер боюнча башка өлкөлөр менен кызматташуу чаралары түрүндө да чагылдырылган. Бул жалпы экологиялык көйгөйлөрдү чечүү үчүн маалымат, технология жана ресурстар менен бөлүшүүнү камтышы мүмкүн.

Улуттук мыйзамдардагы көйгөйлөр жана карама-каршылыктар:

1. Ынтымактуулуктун жоктугу: Кээ бир учурларда, ар кандай экологиялык мыйзамдар жана ченемдер

бири-бирине карама-каршы болушу же шайкеш келтирилбегендиктен аларды натыйжалуу колдонууну жана аткарууну кыйындатат.

2. Жаңыртуунун жоктугу: Улуттук экологиялык мыйзамдар мыйзамдарды жаңыртуу жана модернизациялоонун жетишсиз ылдамдыгынан улам жаңы технологиялар же климаттын өзгөрүшү сыяктуу актуалдуу маселелерден жана чакырыктардан кээде артта калышы мүмкүн.

3. Сактанбоо: экологиялык мыйзамдарды сактабоо кээ бир өлкөлөрдө көзөмөлдүн жана жазалоо системасынын жетишсиздигинен, ошондой эле жарандардын жана ишканалардын арасында маалымдуулуктун жана жоопкерчиликтин жоктугунан улам олуттуу көйгөй болушу мүмкүн.

4. Координациянын жоктугу: Кээ бир экологиялык көйгөйлөр мамлекеттик башкаруунун ар кандай деңгээлдеринин ортосунда же ар кандай органдар менен ведомстволордун ортосунда координациянын жоктугунан келип чыгышы мүмкүн, бул ырааттуу стратегияларды жана иш-чараларды иштеп чыгууну жана ишке ашырууну кыйындатат.

Эл аралык нормалар менен улуттук мыйзамдардын өз ара аракеттенүүсү, өзгөчө курчап турган чөйрөнү коргоо контекстинде заманбап эл аралык укук системасынын маанилүү аспектиси болуп саналат.

Эл аралык нормалар улуттук экологиялык мыйзамдарды калыптандырууда жана өнүктүрүүдө негизги ролду ойнойт. Бул ченемдер жалпы стандарттарды жана принциптерди белгилейт, кийин алар катышуучу мамлекеттердин ички мыйзамдарында чагылдырылат. Эл аралык нормалар менен улуттук мыйзамдардын өз ара аракеттенүүсү инкорпорация процесси аркылуу ишке ашырылат.

Эл аралык нормаларды улуттук мыйзамдарга киргизүү процесси бир нече этаптарды камтыйт:

1. Эл аралык келишимдерди ратификациялоо: Мамлекет эл аралык келишимдер боюнча милдеттенмелерди өзүнө алуу менен аларды тиешелүү ички жол-жоболор аркылуу ратификациялайт. Ратификациялоо мамлекеттин ички мыйзамдарына ылайык келишимди кабыл алууну билдирет.

2. Ички мыйзамга өзгөртүү: Эл аралык нормалар мамлекеттин ички мыйзамдарына айландырылууга тийиш. Бул атайын мыйзамдарды кабыл алуу же колдонуудагы мыйзамдарга өзгөртүүлөрдү киргизүү жолу менен болушу мүмкүн.

3. Колдонуу жана ишке ашыруу: Улуттук укук коргоо органдары өздөрүнүн компетенциясынын чегинде эл аралык нормаларды колдонууга жана ишке ашырууга милдеттүү. Бул улуттук мыйзамдарга карама-каршы келген учурларда эл аралык нормаларды соттук колдонууну камтыйт.

Эл аралык нормалар менен улуттук укуктун өз ара аракетин ар бир мамлекеттин ички укуктук

системасынан да көз каранды экендигин белгилей кетүү маанилүү. Кээ бир өлкөлөр эл аралык нормалардын түздөн-түз колдонулушун моюнга алса, башкалары улуттук мыйзамдар аркылуу аларды трансформациялоону талап кылат.

Эл аралык нормаларды улуттук мыйзамдарга киргизүү процесси улуттук мыйзамдардын эл аралык милдеттенмелерге шайкеш келишин жана мамлекеттердин эл аралык милдеттенмелерин аткаруусун камсыз кылуунун маанилүү механизми болуп саналат.

Эл аралык нормаларды улуттук укукка киргизүү процесси. Эл аралык нормаларды улуттук мыйзамдарга киргизүү ар кандай жолдор менен ишке ашырылышы мүмкүн, анын ичинде:

1. Түздөн-түз инкорпорация: Кээ бир мамлекеттер эл аралык нормаларды кошумча чаралардын кереги жок эле өздөрүнүн ички укуктук актыларына түздөн-түз киргизишет.

2. Адаптация: Мамлекеттер эл аралык нормаларга ылайык келүү үчүн жаңы мыйзамдарды чыгарышы же учурдагы мыйзамдарга өзгөртүүлөрдү киргизиши мүмкүн.

3. Чечмелөө: Соттор улуттук мыйзамдарды чечмелөөдө укуктун булагы катары эл аралык нормаларды колдоно алышат.

4. Милдеттүү отчеттор жана жол-жоболор: Мамлекеттерден эл аралык милдеттенмелердин аткарылышы жөнүндө отчет талап кылынышы мүмкүн, бул ошол милдеттенмелерди аткаруу үчүн улуттук мыйзамдарга өзгөртүүлөрдү киргизүүгө алып келиши мүмкүн.

5. Гармонизация: Мамлекеттер өздөрүнүн мыйзамдарын жана саясатын эл аралык нормаларга шайкеш келтирүүчү жол менен өзгөртө алышат. Буга мыйзамдарды кайра карап чыгуу, жаңы стандарттарды белгилөө же мыйзамдарды эл аралык милдеттенмелерге шайкеш келтирүү кирет.

6. Институционалдык өзгөртүү: Кээде эл аралык нормаларды ички мыйзамдарга киргизүү ошол нормаларды ички деңгээлде ишке ашыруу үчүн жооптуу болгон жаңы институттарды жана органдарды түзүүнү талап кылат.

7. Коомдук консультациялар: Кээ бир учурларда мамлекеттер эл аралык нормаларды улуттук мыйзамдарга киргизүү менен байланышкан маселелерди талкуулоо жана чечимдерди кабыл алууда ар кандай көз караштарды эске алуу үчүн кызыкдар тараптар менен коомдук консультацияларды өткөрүшөт.

Корпорация процесси белгилүү бир мамлекеттин укуктук системасына жана саясий контекстине жараша өзгөрүшү мүмкүн.

Эл аралык соттордун жана трибуналдардын прецеденттеринин мааниси. Эл аралык соттордун жана трибуналдардын чечимдери эл аралык укуктун

өнүгүшүнө жана анын улуттук деңгээлде колдонулушуна олуттуу таасирин тийгизет. Мындай соттор тарабынан белгиленген прецеденттер укуктун ыйгарым укуктуу булактары катары пайдаланылышы мүмкүн жана **төмөнкүдөй мааниге ээ:**

1. Эл аралык нормаларды чечмелөө: Эл аралык соттордун чечимдери эл аралык нормаларды жана принциптерди чечмелөөгө көмөктөшөт, өзгөчө алар эки ача болуп калган же ар кандай чечмелөөгө ачык болгон учурларда.

2. Катышкан мамлекеттер үчүн милдеттүү: Эл аралык соттордун чечимдери катышуучу мамлекеттер үчүн жалпысынан милдеттүү жана ал чечимдерди аткаруу үчүн улуттук мыйзамдарга өзгөртүүлөрдү талап кылышы мүмкүн.

3. Юридикалык стандарттарды белгилөө: Эл аралык соттордун жана трибуналдардын чечимдери эл аралык укукта, анын ичинде айлана-чөйрөнү коргоо тармагында жаңы укуктук стандарттарды жана принциптерди калыптандырууга жардам берет.

4. Улуттук сот тутумдарына таасири: Эл аралык соттордун чечимдери улуттук сотторго жана алардын чечимдерине таасир этиши мүмкүн, өзгөчө, эгерде мамлекет мындай соттордун талаш-тартыштарды чечүү боюнча компетенциясын тааныса.

Эл аралык соттордун жана трибуналдардын прецеденттери ошондой эле:

1. Окшош талаш-тартыштарды чечүү үчүн үлгү катары кызмат кылгыла: Эл аралык соттор тарабынан кабыл алынган чечимдер келечекте окшош талаштарды чечүү үчүн үлгү боло алат. Улуттук соттор жана арбитраждык соттор өз чечимдерин колдоо үчүн ушундай прецеденттерге кайрылышы мүмкүн.

2. Укуктук доктринанын өнүгүшүнө көмөктөшүү: Эл аралык соттордун чечимдери эл аралык укук жаатындагы укуктук доктринаны жана изилдөөлөрдү өнүктүрүү үчүн негиз боло алат, ошону менен анын андан ары өнүгүшүнө жана өркүндөтүлүшүнө салым кошо алат.

3. Эл аралык милдеттенмелерди сактоого көмөктөшүү: Эл аралык соттор жана трибуналдар тарабынан белгиленген прецеденттер катышуучу-мамлекеттердин эл аралык милдеттенмелерин аткаруусуна, алардын эл аралык коомчулуктун алдындагы жоопкерчилигин жогорулатууга көмөктөшөт.

4. Эл аралык талаш-тартыштарды чечүүгө жардам берүү: Эл аралык соттордун жана трибуналдардын чечимдери мамлекеттер ортосундагы чыр-чатактарды тынчтык жолу менен чечүүгө көмөктөшүү жана эл аралык укуктун талаптарын сактоону кубаттоо аркылуу эл аралык талаш-тартыштарды жана чыр-чатактарды, анын ичинде айлана-чөйрөнү коргоо тармагында чечүүдө негизги ролду ойнойт.

5. Эл аралык укуктун сакталышын жогорулатуу:

Эл аралык соттордун жана трибуналдардын чечимдери катышуучу мамлекеттердин эл аралык укуктун сакталышын күчөтөт, анткени алар милдеттүү ченемдерди жана укуктук документтердин авторитеттүү чечмелөөлөрүн түзөт.

6. Мыйзам үстөмдүгүн бекемдөө: Эл аралык соттор жана трибуналдар тарабынан белгиленген прецеденттер талаш-тартыштарды чечүүнүн ишенимдүү системасын жана мыйзамдуулуктун сакталышын камсыз кылуу аркылуу эл аралык деңгээлде мыйзам үстөмдүгүн бекемдөөгө салым кошот.

7. Жалпы практиканы өнүктүрүү: Эл аралык соттордун жана трибуналдардын чечимдери жалпы практиканы жана прецеденттерди түзөт, алар кийин окшош учурларда колдонулушу мүмкүн жана эл аралык укуктун өнүгүшүнө салым кошот.

8. Ишенимдүүлүктү жана туруктуулукту жогорулатуу: Эл аралык соттордун прецеденттери эл аралык укук системасына ишенимди жогорулатат жана эл аралык талаш-тартыштарды чечүүдө туруктуулукту камсыздайт, бул чыр-чатактарды тынчтык жолу менен чечүүгө өбөлгө түзөт.

Эл аралык стандарттардын негизинде мыйзамдарды өркүндөтүү. Эл аралык стандарттардын негизинде жаратылышты коргоо мыйзамдарын өркүндөтүүдө төмөнкүлөр сунушталат:

- Эл аралык конвенцияларды жана макулдашууларды активдүү колдонуу: мамлекеттер эл аралык келишимдердин жоболорун улуттук деңгээлде алардын аткарылышын камсыз кылуу үчүн өз мыйзамдарына активдүү киргизе алышат.

- Мыйзамдарды шайкеш келтирүү: карама-каршылыктарды жоюу жана укуктук ченемдердин бирдей колдонулушун камсыз кылуу үчүн улуттук мыйзамдарды эл аралык стандарттарга шайкеш келтирүү маанилүү.

- Жаңы мыйзамдарды даярдоо жана колдонуудагы мыйзамдарга түзөтүүлөрдү киргизүү: Эл аралык милдеттенмелерди ишке ашыруу жана айлана-чөйрөнү коргоо максаттарына жетишүү үчүн жаңы мыйзамдарды иштеп чыгуу же колдонуудагы мыйзамдарга өзгөртүүлөрдү киргизүү зарыл.

Мамлекеттер менен эл аралык уюмдардын ортосундагы кызматташтык:

Курчап турган чөйрөнү коргоо жаатындагы мамлекеттер менен эл аралык уюмдардын ортосундагы кызматташтыкты өркүндөтүү үчүн:

- Тажрыйба алмашуу жана билимдерди берүү: Мамлекеттер айлана-чөйрөнү коргоо жаатында тажрыйба алмашуу, билимдерди берүү жана алдыңкы технологияларды берүү үчүн эл аралык уюмдар менен кызматташа алат.

- Биргелешкен долбоорлор жана программалар: Мамлекеттер менен эл аралык уюмдардын биргелеш-

кен долбоорлорун жана программаларын ишке ашыруу жалпы экологиялык көйгөйлөрдү натыйжалуу чечүүгө жана жалпы максаттарга жетишүүгө мүмкүндүк берет.

- Финансылык колдоо жана техникалык жардам: Эл аралык уюмдар айлана-чөйрөнү коргоо боюнча долбоорлорду ишке ашыруу жана алардын экологиялык мыйзамдарын өркүндөтүү үчүн мамлекеттерге финансылык колдоо жана техникалык жардам көрсөтө алат.

Мындай кызматташтык курчап турган чөйрөнү коргоону жакшыраак жөнгө салууну камсыз кылууга жана улуттук жана эл аралык деңгээлдеги туруктуу өнүгүүгө жетишүүгө жардам берет.

Изилдөөдө эл аралык нормалар улуттук экологиялык мыйзамдарды калыптандырууда жана өнүктүрүүдө негизги ролду ойной турганы аныкталган. Эл аралык нормалар менен улуттук мыйзамдардын өз ара аракеттенүүсү инкорпорация процесси аркылуу камсыздалат, бул эл аралык милдеттенмелерди мамлекеттердин ички мыйзамдарына өзгөртүүгө мүмкүндүк берет. Эл аралык соттордун жана трибуналдардын прецеденттеринин маанилүүлүгү алардын эл аралык укуктун өнүгүшүнө жана улуттук деңгээлде анын нормаларын сактоосуна тийгизген таасирин баса белгилейт.

Негизги жыйынтыктар жана жыйынтыктар болуп төмөнкүлөр саналат:

1. Эл аралык экологиялык нормалар улуттук мыйзамдарды жөнгө салууда маанилүү роль ойнойт, жаңы мыйзамдардын калыптанышына жана колдонулуп жаткан мыйзамдардын өзгөрүшүнө таасир этет.

2. Эл аралык нормаларды улуттук мыйзамдарга киргизүү процесси ар кандай жолдор менен, анын ичинде түздөн-түз ишке ашыруу, ыңгайлаштыруу жана чечмелөө аркылуу ишке ашырылат.

3. Эл аралык соттордун жана трибуналдардын чечимдери катышуучу мамлекеттердин эл аралык милдеттенмелерин сактоосуна жана жалпысынан эл аралык укуктун өнүгүшүнө көмөктөшүүчү улуттук маанилүү булагы болуп саналат.

Кийинки изилдөөлөрдүн перспективалары. Эл аралык ченемдер менен улуттук экологиялык мыйзамдардын өз ара аракеттенүүсү боюнча кийинки изилдөөлөр төмөнкү аспектилерге багытталышы мүмкүн:

1. Эл аралык нормаларды улуттук мыйзамдарга киргизүү механизмдеринин натыйжалуулугун жана алардын айлана-чөйрөнү коргоону жөнгө салуу практикасына реалдуу таасирин иликтөө.

2. Эл аралык соттордун жана трибуналдардын чечимдеринин айлана-чөйрөнү коргоо жаатындагы улуттук мыйзамдарга жана укук колдонуу практикасына тийгизген таасирин талдоо.

3. Курчап турган чөйрөнү коргоо жаатында мамлекеттер менен эл аралык уюмдардын кызматташтыгынын перспективаларын изилдөө жана кызматташууну жана аракеттерди координациялоону өркүндөтүү боюнча жаңы ыкмаларды иштеп чыгуу.

Адабияттар:

1. Kiss A., & Shelton D. (Eds.). (2007). Европалык экологиялык укук боюнча колдонмо (2-бас.). Кембридж университетинин басмаканасы.
2. Sands P., Peel J., & Fabra A. (2012). Эл аралык экологиялык укуктун принциптери (3-басылышы). Кембридж университетинин басмаканасы.
3. Vodansky D. (1999). Эл аралык башкаруунун мыйзамдуулугу: Эл аралык экологиялык укук үчүн келе жаткан чакырык? Америкалык эл аралык укук журналы, 93(3), 596-624.
4. Birnie P., Boyle, A., & Redgwell, C. (2009). Эл аралык укук

жана айлана-чөйрө (3-бас.). Оксфорд университетинин басмаканасы.

5. Shelton D. (2011). Оксфорддун эл аралык экологиялык укук китеби. Оксфорд университетинин басмасы.
6. Hunter D. (2002). Эл аралык экологиялык укук жана саясат. Фонддун басмаканасы.
7. Boyle A., & Freestone D. (Eds.). (1999). Эл аралык укук жана туруктуу өнүгүү: өткөн жетишкендиктер жана келечектеги кыйынчылыктар. Оксфорд Университетинин басмаканасы.
8. Schrijver N. (2011). Табигый ресурстар боюнча Эгемендүүлүк: укуктарды жана милдеттерди тең салмакташтыруу. Кембридж Университетинин Басмаканасы.
9. Churchill R.R., & Ulfstein G. (2002). Эл аралык укук жана айлана-чөйрө (2-чыгарылыш.). Кембридж Университетинин Басмаканасы.
10. Fitzmaurice M., Ong D., & Merkouris P. (Eds.). (2014). Эл аралык экологиялык укук боюнча изилдөө колдонмосу. Эдвард Элгар Басмаканасы.